

K POJMU SVOBODA SVĚDOMÍ

BOHUMIL VÍTEK

Právnická fakulta Masarykovy univerzity, Česká republika

Abstract in original language

Obecně uznávané katalogy základních lidských práv hovoří vždy též o svobodě svědomí. Ta je zahrnuta i v naší Listině základních práv a svobod nebo Listině základních práv Evropské unie.

Svědomí je bezpochyby velice cennou institucí. Nicméně odpověď na otázku svědomí člověka není vůbec jednoduchá. Každý má svědomí jinak formované a co jeden považuje za špatné, jiný takto chápat nemusí. Existuje univerzální svědomí motivované všeobecně přijímaným dobrem?

Key words in original language

Lidská práva; svědomí; svoboda svědomí.

Abstract

Generally accepted catalogues of human rights always contain the freedom of conscience. It is included also in our Charter of Human Rights and Fundamental Freedoms as well as in the Charter of Fundamental Rights of the European Union.

The conscience is without any doubt very precious phenomenon, but to answer on the question of man's conscience is not easy. Everybody has his conscience formed differently and what one considers for bad does not have to be felt so by others. Is there a universal conscience influenced by the good as generally accepted?

Key words

Human rights; conscience; freedom of conscience.

1. ÚVOD

Základní lidská práva jsou v dnešním světě mimořádně závažnou otázkou. S největší pravděpodobností tvoří jediný společný základ politického myšlení.¹

---

¹ Sokol, J. *Jsou lidská práva přirozená?* dostupné z <http://www.jansokol.cz/cs/h-v-prava.php>

Lidská práva představují v právním státě základní hodnotovou kategorii, která tvoří nepřekročitelnou legislativní mez ústavního a běžného zákonodárství. Listina základních práv a svobod je základním vnitrostátním aktem zakotvujícím v České republice základní lidská práva a svobody. Ústavní zákony, běžné zákony a další právní předpisy – jejich výklad a používání – musí být s touto Listinou v souladu.

Listina v preambuli hovoří o **přírozených** právech člověka a právech občana. Tím dochází k odlišení práv, která má člověk od státu (např. právo petiční) a práv, která má nezávisle na jakémkoliv státu a platném pozitivním právu (např. právo na život). Rozlišování základních práv lidských (resp. práv člověka) a práv občanských, historicky pochází z pařížské Deklarace lidských a občanských práv z roku 1789 a jde ve své podstatě o **přírozenoprávní** koncepci.² V jejím smyslu jsou základní práva a svobody:

-nezadatelná – jsou zde nezávisle na státní moci a stát je musí pozitivovat

-nezcizitelná – jejich nositel se jich nemůže vzdát nebo je převést na jiného

-nezrušitelná – nelze je zrušit žádným aktem státní moci

-nepromlčitelná – náleží člověku bez ohledu na běh času

Jejich podstatným atributem je, že náleží každému bez ohledu na jeho státní příslušnost nebo společenské postavení. Úkolem státu jako právního státu je tedy zakotvit základní práva a svobody člověka do právního řádu a zabezpečit jejich naplňování, kontrolu a ochranu, a to bez zasahování orgánů veřejné moci nebo jiných právních subjektů do těchto práv a svobod v rozporu se zákonem.³

Nicméně představa „přírozeného“ může činit i určité obtíže. Podívejme se blíže například na problematiku svobody svědomí. Zde k otázce "přírozeného" přistupuje i to, jak svobodě svědomí vůbec rozumět, jak ji chápat a vykládat.

2. SVOBODA SVĚDOMÍ

Právě špatné svědomí

funguje správně.

Jiří Žáček

---

² Knapp, V. *Teorie práva, 1.vydání*. Praha: C.H.Beck, 1995, s.198

³ Večeřa, M. *Právní a sociální stát*. In Harvánek, J. a kol. *Teorie práva*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, s.148

Listina základních práv a svobod, jež je součástí ústavního pořádku České republiky v čl.15 stanoví:

1.Svoboda myšlení, svědomí a náboženského vyznání je zaručena. Každý má právo změnit své náboženství nebo víru anebo být bez náboženského vyznání.

2.Svoboda vědeckého bádání a umělecké tvorby je zaručena.

3.Nikdo nemůže být nucen vykonávat vojenskou službu, pokud je to v rozporu s jeho svědomím nebo s jeho náboženským vyznáním. Podrobnosti stanoví zákon.

Navazující čl.16 se pak podrobněji zabývá náboženskými svobodami a jak je zřejmé, svoboda svědomí s náboženskou svobodou úzce souvisí, resp. s náboženskou svobodou je především spojována. Avšak náboženskou svobodu nelze se svobodou svědomí zaměňovat. Na rozdíl od ní je rozhodnutí diktované svědomím vždy konkrétní, neboť jeho předmětem je konkrétní chování v konkrétní situaci.

Obdobně je svoboda svědomí zakotvena v čl.10 Listiny základních práv Evropské unie:

1.Každý má právo na svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání. Toto právo zahrnuje svobodu změnit své náboženské vyznání nebo přesvědčení, jakož i svobodu projevat své náboženské vyznání nebo přesvědčení sám nebo společně s jinými, ať veřejně nebo soukromě, bohoslužbou, vyučováním, prováděním úkonů a zachováváním obřadů.

2.Právo odmítnout vykonávat vojenskou službu z důvodu svědomí se uznává v souladu s vnitrostátními zákony, které upravují výkon tohoto práva.

Otázkami svědomí se zabývá řada vědních oborů, zejména pak filozofie, psychologie, sociologie nebo teologie. Ale například i H.L.A.Hart ve svém slavném díle Pojem práva, v kapitole Spravedlnost a morálka, uvádí: *"Charakteristickými a nejvýraznějšími rysy nátlaku v zájmu podpory společenské morálky je to, že důrazně připomíná, co pravidla vyžadují, odvolává se na svědomí a spoléhá na působení pocitu viny a na výčitky svědomí. To, že je morálku třeba podporovat jen těmito způsoby, je prostým důsledkem přijímání morálních pravidel a norem jako něčeho, co je vrcholně a zcela zjevně důležité udržovat. Normy, jež by nebyly podloženy*

*těmito způsoby, by nemohly zaujímat to místo ve společenském a osobním životě, které je typické pro morální závazek."*⁴

Podle Immanuela Kanta lidská svoboda vyžaduje jisté pravidlo jednání, které si člověk jako autonomní bytost nutně sám ukládá. *"Poněvadž obecnost zákona, podle něhož dochází k následkům, vytváří to, co se vlastně nazývá přírodou v nejobecnějším smyslu (co do formy), tzn. jsoucno věcí, pokud je určeno podle obecných zákonů, mohl by obecný imperativ povinnosti znít i takto: jednej tak, jako by se maxima tvého jednání měla na základě tvé vůle stát obecným přírodním zákonem."*⁵

Sigmund Freud svědomím rozumí soubor morálních a estetických postojů jednotlivce. Vzniká interpretací výchovných vlivů, zvláště rodičů. Tvoří onu psychickou strukturu, která je v opozici vůči výrazu instinktivního jednání. Ve vývoji jednotlivce je svědomí jako superego součástí nevědomí; později, když se dospívající člověk začíná srovnávat s druhými a soupeřit s nimi, vytváří si nové svědomí jako ideální ego. Mezi superego a ego se předpokládá jistá souvislost.⁶

Podstata **svědomí** bývá obecně chápána jako schopnost člověka pohlížet na sebe jinak, než pouze z úhlu vlastního zájmu. Jde o vážné, mravní, na kategorie dobro a zlo orientované rozhodnutí, které jednotlivce prožívá jako závaznou povinnost. Podstata **svobody svědomí** pak spočívá v tom, že tento znak lidské osoby (tedy svědomí) vyžaduje respekt ze strany druhých, že např. v určitých věcech se může jednotlivce řídit zásadou, která je v rozporu s míněním většiny, přičemž porušení této zásady by pro něho znamenalo výrazný zásah do jeho identity a integrity (např. odpírači vojenské služby z důvodu svědomí, neúčast lékaře na provádění interrupce nebo euthanasie, odmítnutí úřední osoby oddávat homosexuální páry, apod.)

---

⁴ Hart, H.L.A. *Pojem práva*, Praha: Prostor, 2004, s.180

⁵ Kant, I. *Základy metafyziky mravů*, Praha: Svoboda, 1976, s. 62

Kant k tomu uvádí mimo jiné i tento příklad: Jiný cítí pod tlakem bídy, že si musí vypůjčit peníze. Ví dobře, že je nebude moci vrátit, ale vidí rovněž, že mu nikdo nepůjčí, nezavázeli se pevně, že je v určité době vrátí... Dejme tomu, že se k tomu přece jenom rozhodne, pak by jeho maxima jednání zněla takto: domnívám-li se, že jsem ve finanční tísní, pak se rozhodnu vypůjčit si peníze a zavázat se, že je vrátím, ačkoli vím, že se to nikdy nestane. ...Proměním tedy tento požadavek sebelásky či vlastního prospěchu v obecný zákon a upravuji otázku takto: jak by tomu pak bylo, kdyby se má maxima stala obecným zákonem? Tu ovšem hned vidím, že se tato má maxima nemůže nikdy stát obecně platným přírodním zákonem, ...nýbrž že musí být nutně sama se sebou v rozporu. Neboť obecnost zákona, že každý poté, co se domnívá nacházet se v bídě, může slíbit, co mu napadne, ale s úmyslem, že to nedodrží, znemožnila by i samotný slib i účel, jež by se s ním mohl spojovat, protože by nikdo nevěřil, že mu bylo něco slíbeno, nýbrž každému takovému vyjádření by se vysmál jako planému předstírání. (s. 64)

⁶ Převzato od: Cvekl, J. *Sigmund Freud, 1.vydání*. Praha: Orbis. 1965. s. 236

Joseph Ratzinger v knize *Pravda, hodnoty a moc* říká: „*Svoboda vyžaduje obsah, který staví na společenství a který bychom mohli definovat jako zajištění lidských práv. Jinak vyjádřeno: Pojem svobody podstatně vyžaduje doplnění dvěma dalšími pojmy, jimiž jsou právo a dobro. Mohli bychom říci, že ke svobodě patří schopnost svědomí vnímat základní hodnoty lidskosti, jež se týkají každého člověka.*“⁷

Přítom není přípustné ztotožňovat svědomí člověka s vědomím vlastního já, s jeho subjektivní jistotou o sobě a o svém morálním chování. Toto vědomí může být na jedné straně pouhou reflexí sociálního okolí a mínění v něm rozšířených. Na druhé straně může také ukazovat na nedostatek sebekritiky a naslouchání hlubinám své duše.⁸

Pojem svědomí zahrnuje dvě roviny, které je třeba rozlišovat, ale také je k sobě navzájem vztahovat. První (ontologická) vrstva fenoménu svědomí spočívá v tom, že je v nás něco jako praupamatování na to, co je dobré a pravdivé (obojí je identické). Svatý Augustin říká: Smysl pro dobro je nám vštípen. Druhá rovina mívá svědomí jako trvalou kvalitu lidského bytí a představuje jej jako dění, tedy jako to, co se děje. Jde o akt svědomí (aplikaci první vrstvy) v jednotlivých situacích.⁹ Tomáš Akvinský rozčleňuje toto svědomí do tří prvků: opětovné rozpoznání (*recognoscere*), vydání svědectví (*testificari*) a nakonec usuzování (*iudicari*). To, zda se něco pozná nebo ne, závisí vždy i na vůli, která poznání zabraňuje nebo k němu vede. Závisí to tedy na už daných morálních vlastnostech, jež jsou pak buď dále deformovány nebo dále očišťovány.¹⁰

3. VÝCHOVOU KE SVĚDOMÍ

Otázkou zůstává poměr mezi tím, co je člověku dáno, resp. vrozeno, jako jakýsi pomyslný základ a tím, co se osvojuje a rozvíjí výchovou. Pro Freuda je svědomí vyvíjející se veličinou, která se vytváří během dětství v konfliktu dítěte se svým prostředím a se sebou samým. Rodiče a další silnější osobnosti včetně starších sourozenců slouží jako vzory životních úloh a učitelé, a přitom utvářejí svědomí tím, že dítě chválí nebo odsuzují.

---

⁷ Ratzinger, J. *Pravda, hodnoty a moc, Prubířské kameny pluralitní společnosti, 1.vydání*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 1996, s.13

⁸ Ratzinger, J. *Opus cit. sub 7, s.25*

⁹ Pozn. Jinými slovy: lze rozlišovat obecné svědomí (*syntheresis*) a svědomí zvláštní (*conscientia*). Například, obecné: je třeba pomáhat rodičům, zvláštní: jak?, kdy?, kde? Zvláštní svědomí pak lze dále dělit na svědomí před skutkem (*conscientia antecedens*) a svědomí po skutku (*conscientia subsequens*).

¹⁰ Ratzinger, J. *Opus cit. sub 7, s.39*

Tak zhruba popisuje Freud vytváření superega, které v jeho představách zahrnuje svědomí.¹¹ Carl Gustav Jung naopak zaujímá příznivější postoj ke klasickému výkladu svědomí. Podle něho se jedná o vrozené archetypické představy, které jsou společné pro všechny lidi s tím, že nepudí pouze k dobrému, ale i ke zlému. K tomu je pak třeba připočíst obecnou skutečnost, že to, co je v jedné kultuře považováno za dobré (hodnotné), v jiné může být naopak odmítáno. Pak se zdá, že univerzální svědomí motivované všeobecně přijímaným dobrem neexistuje, ale je formováno tím, co daná kultura za dobro přijímá. Na druhé straně je zde ale mnoho společného: např. povinnosti rodičů vůči dětem, dětí vůči rodičům apod. Rozdíly by neměly zastřít skutečnost, že základní mravní měřítka jsou všem kulturám společná. Robert Wright k tomu dodává: *"Na odměnách a trestech, které svědomí přiděluje, je velice nápadný nedostatek smyslovosti. Svědomí nás netrápí stejně jako hlad, nepřináší radost jako sex. Cítíme, že jsme udělali něco dobře, nebo špatně. Cítíme se vinni, nebo nevinni. Je pozoruhodné, že přirozený výběr (ve smyslu Darwinovy teorie přirozeného výběru), takový amorální a hrubě pragmatický pochod, mohl vytvořit mentální orgán, který v nás vyvolává pocit, že se dotýkáme nějaké vyšší pravdy. To je opravdu nestydatý podvod."*¹²

Vraťme se nicméně zpět na půdu práva. Viktor Knapp si v této souvislosti klade otázku, zda existuje morální povinnost dodržovat právo. Uvádí, že tato otázka bývá formulována jako otázka tzv. civilní neposlušnosti, přičemž touto neposlušností se rozumí vědomé porušení práva z důvodu rozporu zákonem uložené povinnosti s vlastním svědomím. Vznikne-li konflikt mezi příkazem práva a příkazem individuální morálky (svědomím), má adresát právní normy dilema, zda se zachovat podle práva a v rozporu se svým svědomím, nebo neuposlechnout příkazu práva (dopustit se civilní neposlušnosti) a chovat se podle svého svědomí. *"Učiní-li tak, neomlouvá ho to před právem, tzn. že za porušení práva bude postižen sankcí."*¹³

Z nálezu Ústavního soudu se pak dovídáme, že je-li individuální svědomí v rozporu s určitou právní normou, pak tato skutečnost nemůže mít za následek nezávažnost takové právní normy, byť i jen ve vztahu k osobě, jíž svědomí velí konkrétní právní normu nerespektovat. Svoboda svědomí však může mít vliv na uplatnitelnost či vynutitelnost takové právní normy ve vztahu k těm, jejichž svědomí se přičí. V případě konfliktu právní normy s konkrétně uplatňovanou svobodou svědomí je třeba zvážit, zda prosazení se

---

¹¹ Wright, R. *Morální zvíře. Proč jsme to, co jsme*. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 1995, s.226

¹² Wright, R. Opus cit. sub 11, s.224

¹³ Knapp, V. Opus cit. sub 2, s.213

svobody svědomí nezasáhne do základních práv třetích osob, anebo zda prosazení svobody svědomí nebrání jiné hodnoty či principy obsažené v ústavním pořádku ČR (ústavně imanentní omezení základních práv a svobod).¹⁴

4. ZÁVĚR

Svědomí je velice cennou institucí. Vystupuje jako bašta svobody proti zužování existence autoritou a zejména pak poskytuje mravní hodnocení skutku. Projevuje se v rozhodnutích jednotlivce učiněných v konkrétních situacích, pociťovaných jako hluboce prožitá povinnost.

Nicméně jde o „interní“ záležitost, která se dá jen těžko prověřit zvenčí. Dá se jen věřit tomu, když se člověk dovolává svého svědomí. Může být tedy i zneužito.

Svědomí je rovněž náchylné k omylu. Jedinec může žít ve falešných představách, může být negativně ovlivněn prostředím, výchovou i vlastním psychickým stavem. Důležitá je tedy výchova svědomí i konfrontace svědomí s vnějšími objektivními normami.

Literature:

- Cvekl, J. Sigmund Freud, 1.vydání. Praha: Orbis, 1965, 244s. 11-065-65 02/9
- Hart, H.L.A. Pojem práva, Praha: Prostor, 2004, 316s. ISBN 80-7260-103-2
- Harvánek, J. a kol.. Teorie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008, 501s. ISBN 978-80-7380-104-5
- Kant, I. Základy metafyziky mravů. Praha: Svoboda, 1976, 135s. 73/509-21-8.2
- Knapp, V. Teorie práva, 1.vydání. Praha: C.H.Beck, 1995, 247s. ISBN 80-7179-028-1

---

¹⁴ Blíže nález Ústavního soudu ze dne 26.3.2003, sp.zn. Pl.ÚS 42/02

- Ratzinger, J. Pravda, hodnoty a moc, Prubířské kameny pluralitní společnosti, 1.vydání. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK),1996, 68s. ISBN 80-85959-16-X
- Wright, R. Morální zvíře. Proč jsme to, co jsme. Praha: Nakladatelství Lidové noviny (NLN), 1995, 478s. ISBN 80-7106-127-1

Další zdroje:

- Listina základních práv a svobod (č.2/1993 Sb.)
- Listina základních práv Evropské unie (Úřední věstník EU C 303 ze dne 14.12.2007)
- Sokol, J. Jsou lidská práva přirozená? *dostupné z [http:// www. jansokol. cz/cs/h-v-prava.php](http://www.jansokol.cz/cs/h-v-prava.php) (18.10.2010)*
- Nález Ústavního soudu ze dne 26.3.2003, sp.zn. Pl. ÚS 42/02

Contact – email

vitek@node.mendelu.cz